

НОТАТКИ І РОЗДУМИ

СТАНІСЛАВ КУЛЬЧИЦЬКИЙ

ГОЛОДОМОР В УКРАЇНІ Й УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОКОСТ

Вперше надруковано: *Культчицький С. Треба відмовитися від поняття «український Голокост» (до дискусії про Голодомор як ґеноцид) // Форум націй. Газета Конгресу національних громад України. – 2007. – № 11 (67). Подається у розширеному вигляді.*

34-а сесія Генеральної конференції ЮНЕСКО, до складу якої входять 193 країни, 1 листопада 2007 р. одногосно прийняла Резолюцію про вшанування пам'яті жертв Голодомору в Україні. Ця подія знову привернула увагу світових ЗМІ до української трагедії 1932–1933 рр. Журналісти і політики вказали – хто з радістю, хто з незадоволенням – на те, що в тексті документа відсутнє слово «ґеноцид». Відгуки, незалежно від громадянства і політичної позиції авторів, засвідчили, що журналісти і політики не завжди розуміють докорінну відмінність українського голоду від голоду в інших регіонах Радянського Союзу. Вчені, які досліджують цю похмуру сторінку радянської історії, здебільшого йдуть за суспільними настроями і не здатні переламати у нефахівців стереотипи мислення, що сформувалися не сьогодні.

Найгіршу роль у неусвідомленні сутності Голодомору відіграє час-то вживане визначення його як «українського Голокосту». Можна зрозуміти тих, хто його використовує. Коли українці виокремлюються з-поміж інших народів однієї країни, яка була вражена голодом, коли ми стверджуємо, що їх знищували усвідомлено й цілеспрямовано, тоді як смерть від голоду поза межами двох адміністративно-політичних регіонів з переважаючим українським населенням (УСРР і Кубані) була наслідком безвідповідальної соціально-економічної політики режиму, то мимоволі напрошується аналогія зі становищем євреїв у Третьюму

райху. Тим більше, що Голокост – поняття відоме, тоді як про Голодомор мало хто знає.

Проте ті, хто використовує словосполучення «український Голокост» на позначення Голодомору, повинні усвідомити небезпеку такого використання. Негативна реакція Ізраїлю і Росії на спроби світового співтовариства солідаризуватися з позицією української сторони щодо Голодомору з часом тільки зміцнюється. Заперечення, які представники цих країн наводять в дискусіях з українською стороною, не залишаються без уваги в інших країнах. Виходить так, що найбільше перепон на шляху до визнання Голодомору геноцидом створюють якраз ті, хто порушує це питання перед міжнародною громадськістю. З гіркотою формулюю це твердження, хоча погоджуюсь із тим, що воно полемічно загострене.

Ті, хто сприймає Голодомор емоційно, не хочуть нічого бачити поза ним і сповнені бажання донести до народів світу бодай частинку інформації про муки українського села, яке тоді конало. Їхні почуття треба поважати. Проте їм варто прислухатися до викладеного нижче.

Почну з того, що ми не маємо морального права використовувати поняття «український Голокост» в його переносному значенні. Використовуючи його щодо Голодомору, ми тим самим показуємо, що забуваємо про український Голокост без всяких лапок, забуваємо про трагічну долю українських громадян єврейської національності під час Другої світової війни. Український Голокост існував реально, це – загибель 1,6 млн. євреїв в Україні під час Другої світової війни. Ми сперечаємося з приводу того, до втрат якої країни віднести дві третини євреїв, котрі загинули у війну в Україні. Це були жителі західних областей, загарбаних за пактом Ріббентропа–Молотова у 1939–1940 рр. Поляки вважають їх громадянами Другої Речі Посполитої, тому що легітимізація возз'єднання українських земель відбулася лише на останніх етапах війни. Ми, зі свого боку, розглядаємо події Другої світової війни на всій території України, а тому маємо підстави порахувати втрати всього її населення. Проте до питання, яке ми розглядаємо, ця суперечка не відноситься. Важливо тільки одне: зрозуміти, що наша країна пройшла на своєму шляху до незалежності і через Голодомор, і через Голокост.

Сказане вище – тільки половина проблеми. Існує й інша половина, не менш важлива. Відгуки світової преси на Резолюцію ЮНЕСКО від 1 листопада 2007 р. з особливою силою підтверджують її значення.

14–16 листопада 2007 р. Віктор Ющенко побував в Ізраїлі. Як і в кожній іншій країні, він закликав парламент Ізраїлю прийняти резолюцію про Голодомор як геноцид. Але ще напередодні візиту з боку Кнесету пролунав сигнал про те, що така резолюція не буде підтримана. Добре поінформована газета «Гаарец» повідомила, що Ізраїлю не варто

псувати відносини з Росією, яка не визнає народодивизмом спричинений сталінським режимом Голодомор.

Суть справи полягає, однак, не в побоюванні ізраїльської влади погіршити відносини з Росією. Неприйняття ізраїльтян викликає ототожнення Голодомору з Голокостом. Вони не сприймають нескладний силізм такого змісту: Голодомор – це Голокост, Голокост – це геноцид, отже, Голодомор – це геноцид. Вони небезпідставно вважають, що Голокост – це виняткове явище в історії: спроба стерти з обличчя Землі один з найдавніших народів. Голокост вони відносять до категорії етнічної чистки і стверджують, що український Голодомор під її критерії не підпадає.

Ототожнення Голодомору з Голокостом рівнозначне твердженню про те, що українці в Радянському Союзі переслідувалися так, як євреї в нацистській Німеччині. Ми фактично наполягаємо на тому, що українців знищували або ув'язнювали там і тоді, де і коли вони з'являлися. Кожен, однак, розуміє абсурдність такого твердження. Аналізуючи сталінські депортаційні акції, що відбувалися за національною, а не соціальною ознакою в УСРР або інших республіках, ми не знайдемо серед них української. Неможливо твердити, що українці страждали від етнічних чисток, перебуваючи у власній республіці з високим державним статусом. Власне, етнічною чисткою в загальноприйнятому значенні цього терміну не можна називати навіть депортації «німців-фашистів» та «поляків-пілсудчиків» з Правобережної України, що почалися з 1934 р. Депортували їх не в інтересах «титової» нації, яка тероризувалася в цей час різними способами, а з метою знищення етнічно сприятливого середовища для ворожої армії на випадок війни з Польщею або Німеччиною.

Поза увагою світового наукового середовища не залишається суперечність між твердженнями про нищення українців голодом у 1932–1933 рр. внаслідок їхнього етнічного походження і вже встановленими шляхом ретельного вивчення архівів Кремля цілями національної політики радянської влади в Україні. У 1919–1938 рр. в УСРР здійснювалася політика укорінення радянської влади (коренізація), місцевий варіант якої назвали українізацією. Поза межами республіки українізація була оголошена «петлюрівською» й припинена вже під час голоду 1932–1933 рр. Характерно, однак, що націлений проти селянства терор голодом і спрямований проти інтелігенції та компартійно-радянської номенклатури місцевого походження масовий терор супроводжувалися перенесенням столиці в історичний центр українського народу – Київ, а також підкресленою увагою Кремля до розвитку національної за формою культури.

В наступні десятиліття українізація змінилася політикою русифікації українців у власній республіці (за винятком періодів 1943–1945 і 1964–1972 рр. з несприятливою для русифікації кон'юнктурою). Метою

русифікації було усунення загрози перетворення росіян на національну меншину у власній країні.

Варто окремо наголосити, що ні українізаторський, ні протилежний йому русифікаторський курс Кремля не мали нічого спільного з бажанням очистити від українців життєвий простір (*lebensraum*) для державоутворюючої нації, як це спостерігалось в нацистській Німеччині.

З урахуванням сказаного вище заяви про український Голокост викликають гостру реакцію у тих, кому адресуються. Авторитетний в Ізраїлі колишній директор Інституту національної пам'яті «Яд Вашем» Іцхак Арад говорив в інтерв'ю газеті «Гаарец»: «Ініціатива Ющенка доволі невдала. В Голодоморі не було расистських елементів. Метою Голокосту було винищення всього народу, а голод в Україні скеровувався проти «багатих селян». Тому маємо тут цілком інший мотив».

Примітивна етнізація скерованого проти українського народу сталінського злочину, тобто подача його у вигляді «українського Голокосту» тільки посилює на Заході упевненість у соціально-класових витоках комуністичного терору. Ця впевненість ґрунтується не тільки на величезній кількості фактів, але й на самій теорії комунізму, що розглядає класову боротьбу як рушійну силу суспільного прогресу. Саме через це представники СРСР домоглися вилучення поняття «соціоцид» під час опрацювання Конвенції ООН «Про попередження злочину геноциду і покарання за нього» від 9 грудня 1948 р.

Неможливо заперечити соціально-класові витоки комуністичного терору. Зрозуміло, однак, що в багатонаціональній країні такий терор мав набути певних національних рис. Більшовики оголосили себе партією інтернаціоналістів, щоб національний рух не заважав їм поширювати своє панування на цілий світ. Проте більшовицькі вожді завжди враховували національний чинник у своїй політиці, особливо в політиці репресій.

Спираючись на заяви українських емігрантів – очевидців Голодомору, Р. Конквест заявив у книзі «Жнива скорботи», що радянська влада знищувала українців голодом. А. Ноув при черговому перевиданні своєї класичної праці з економічної історії СРСР (1989 р.) заперечив твердження співвітчизника в афористичній формі: голод 1932–1933 рр. – це «швидше удар по селянах, серед яких багато українців, ніж по українцях, серед яких багато селян»¹. Відтоді й дотепер зусилля українських вчених довести, що Голодомор був геноцидом, так само як зусилля їх опонентів довести протилежне, торують собі шляхи в рамках сформульованої Ноувом дилеми.

¹ Nove AI. An Economic History of the USSR. – London, 1989. – P. 170.

Голод 1932–1933 рр. справді знищив мільйони українських селян, й лише «попутно» – десятки тисяч селян іншого етнічного походження, які проживали в сільській місцевості України. Важко переконати як очевидців голоду, так і вчених, які вивчають його, у тому, що історична реальність не вичерпується дилемою Ноува. Тим часом спроби утвердити концепцію українського Голокосту в рамках цієї дилеми викликають не тільки непорозуміння з ізраїльтянами, але й різко негативну реакцію з боку росіян в Росії та в Україні. Щоб виявити причини такого відторгнення навіть у людей, які втратили рідних в Голодомор, варто процитувати коментар керівника єврейських організацій в Україні Йосипа Зісельса щодо наведеного вище висловлювання Іцхака Арада. Ізраїль, заявив Зісельс, визнає Голодомор геноцидом за певних умов. «Хай спочатку, – далі продовжив він, – українські та закордонні історики встановлять, чи ця трагедія дійсно може бути названа етнічними чистками. Адже не можна однозначно стверджувати, що в Україні один народ свідомо винищував інший».

Справді, поняття «український Голокост» або «етнічна чистка» логічно пов'язані зі словами, які важко вимовити: один народ свідомо винищував інший... Російських вчених і політиків безмірно обурює й шокує саме те, що їхні колеги звинувачують росіян в «українському Голокості». Таке звинувачення вони відштовхують навіть рішучіше, ніж прогнозований на його основі намір української сторони «виставити рахунок» (подібні безвідповідальні заяви час від часу повторюються вже багато років).

Чи є можливість обґрунтувати тезу про Голодомор як геноцид за рамками дилеми Ноува? Така можливість існує, треба лише подивитися по новому на терор, практикований радянською владою. *Індивідуальний терор* завжди був одним із методів державного управління в СРСР. Під час створення економічного фундаменту тоталітарного режиму і радянізації новоприєднаних у 1939–1940 рр. регіонів здійснювався *масовий терор*. Нарешті, в практиці Кремля спостерігалися короткі періоди *гіпертерору*, обумовлені збігом конкретних обставин місця і часу. Щоб виявити логіку спрямованого проти України на початку 1930-х рр. «нищівного удару» (вслів Сталіна), треба вивчити ці обставини. «Нищівний удар» включав не тільки терор голодом, а й інші форми репресій: нищення національної інтелігенції, переполовинення півмільйонної Компартії України, розстріл в 1937 р. всього складу політбюро Центрального комітету КП(б)У.

Все це у сукупності змушує відшукати інше визначення геноциду, спрямованого проти України. Воно присутнє у Конвенції ООН: геноцид за національною ознакою. Мабуть, не випадково в цьому документі названо дві споріднені, але різні моделі часткового або цілковитого винищення народу – геноцид за етнічною і національною ознаками.

Першим назвав український голод 1932–1933 рр. геноцидом за національною ознакою Джеймс Мейс. На конференції з історії Голокосту (Тель-Авів, 1982) 30-річний викладач Гарвардського університету визначив мету сталінського «нищівного удару» короткою формулою: знищити український народ як політичний чинник і як соціальний організм (to destroy them as political factor and as a social organism). Ця формула вживається й у його доповіді на першій науковій конференції, присвяченій голоду 1932–1933 рр. в Україні, яка відбулася в Монреалі (Канада) у 1983 р.²

Голод 1932–1933 рр. в Україні – це збірна назва трьох різних за походженням типів голодувань. У першій половині 1932 р. голод був наслідком заготівель з урожаю 1931 р. (тоді загинуло до 150 тис. селян)³. Кремль припинив цей голод шляхом скорочення експорту зернових і закупівлі невеликих партій хліба за кордоном. Цей факт зайвий раз засвідчує безпідставність тези про переслідування українців за етнічною ознакою.

У третьому кварталі 1932 р. голод повторився як наслідок хлібозаготівель з урожаю 1932 р. На цьому етапі голод був таким же, як і в інших хлібовиробних регіонах СРСР.

Третій і останній тип голодування був викликаний вибірковою (в листопаді–грудні 1932 р.) і суцільною (в січні 1933 р.) конфіскацією в українських селах будь-якого продовольства. Наслідком конфіскації став повальний Голодомор, який тривав всю першу половину 1933 р.

Конфіскація нехлібного продовольства здійснювалася цілком офіційно, як «натуральний штраф», що стягувався з боржників із хлібозаготівель, якщо у них не знаходили при обшуках зерна (газети в цей час активно поширювали легенду про «підземні пшеничні міста»). Постанови органів влади і підзаконні акти про натуральне штрафкування були ініційовані надзвичайними комісіями, надісланими Сталіним у листопаді 1932 р. в Українську республіку і в Північно-Кавказький край. Першу з них очолив голова Раднаркому В. Молотов, другу – секретар ЦК ВКП(б) Л. Каганович. Чекісти за допомогою надісланих із міст активістів із хлібозаготівель і місцевих членів комітетів незаможних селян почали в листопаді 1932 р. здійснювати обшуки селянських садиб у пошуках зерна. В сотнях сіл, посаджених на «чорну дошку», було застосоване законодавство про натуральне штрафкування: не знаходячи хліба, у селян конфісковували м'ясо (у тому числі в живій вазі), сало, картоплю⁴.

² Mace J.E. The Man-Made Famine of 1933 in Soviet Ukraine // Famine in Ukraine 1932–1933 / Eds. R. Serbyn, V. Krawchenko. – Edmonton, 1986. – P. 12.

³ Кульчицький С.В. Ціна «великого перелому». – К., 1991. – С. 356.

⁴ Голод 1932–1933 років на Україні: Очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 254, 257.

1 січня 1933 р. Сталін пішов на безпрецедентний крок: особисто звернувся до українських селян з вимогою добровільно здати прихований хліб і загрозою застосування заходів покарання, передбачених постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. («закон про п'ять колосків») у разі нездачі⁵. Про конфіскацію нехлібного продовольства у сталінській телеграмі нічого не говорилося, тому що ця страхітлива каральна акція повинна була маскуватися хлібозаготівлями. Зрозуміло, однак, що застосувати постанову від 7 серпня 1932 р. до тих, «хто не бажав добровільно здати прихований хліб», можна було тільки за допомогою підвірних обшуків. Тисячократно повторені свідчення тих, хто вижив, про конфіскацію бригадами хлібозаготівельників під час обшуків всієї їжі часто не беруться до уваги, і від вчених вимагають: покажіть документ.

Ось він, цей документ! Сталінська телеграма українським селянам стала сигналом для повальних обшуків, в ході яких конфісковувалися вже не тільки передбачені законом про натуральне штрафування м'ясо і картопля, а й усі продовольчі продукти. Селяни опинилися під загрозою суцільного вимирання, тому що продавців продовольства на селі більше не існувало, а в місті продовольчі магазини були перетворені на розподільники. Вільний продаж продовольства зберігався в магазинах об'єднання «Торгівля з іноземцями», але тільки за бони, які можна було придбати на валюту або за коштовне каміння і брутх дорогоцінних металів.

Каральну акцію було застосовано лише проти українських селян (на Кубані – й проти російських козаків). Щоб вони не розбіглися по інших регіонах СРСР у пошуках продовольства, 22 січня 1933 р. Сталін власноручно написав таємний директивний лист (автограф зберігся) в регіони з вимогою заблокувати Українську республіку і Кубань⁶.

На Заході все більш відчутно заявляє про себе табір «ревізіоністів»: вчені, які під час «холодної війни» погоджувалися називати Радянський Союз «імперією зла», пом'якшують свої оцінки. Прагнення не політизувати науку цілком природне, але воно позначилося на зменшенні кількості вчених, які услід за Р. Конквестом називають український голод 1932–1933 рр. геноцидом. Власне, сам Конквест зійшов з цієї позиції.

В 2004 р. у видавництві Palgrave Macmillan вийшла в світ монографія глави бірмінгемської школи русистів Роберта Девіса і його учня, австралійського професора Стефена Віткрофта «Роки голоду. Радянське сільське господарство, 1931–1933»⁷. Це найбільш фундаментальне

⁵ Уперше цей документ опублікований у: Зазн. праця. – С. 308. Аналіз його з використанням конкретних фактів кінця 1932 р. див. розділ «Новорічна телеграма вождя» у: *Кульчицький С. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення.* – К., 2008. – С. 294–315.

⁶ Трагедия советской деревни: Коллективизация и раскулачивание: Док. и материалы в 5 тт. – Т. 3. – М., 2001 (*дали – Трагедия советской деревни*). – С. 32.

⁷ *Davies R.W., Wheatcroft S. The Years of Hunger. Soviet Agriculture, 1931–1933.* – New York: Palgrave Macmillan, 2004. – XVII, 555 pp.

дослідження стану радянського сільського господарства у вказані роки, яке не має рівних на пострадянському просторі. В книзі наводяться 35 компартійно-урядових постанов про надання продовольчої допомоги голодуючим регіонам СРСР в діапазоні від 7 лютого до 20 липня 1933 р. Сукупний обсяг допомоги становив 320 тис. тонн зернових культур, з них в Українську Радянську Республіку і на Кубань було спрямовано 256 тис. тонн, а в усі інші регіони, разом узяті, – 55 тис. тонн⁸. Хіба можна в світлі цих цифр називати український Голодомор геноцидом?

Девіс і Віткрофт ознайомили Конквеста з книгою ще до її публікації, після чого процитували в ній вердикт останнього: Сталін не влаштував голод навмисно, хоча нічого не зробив для запобігання трагедії⁹. Саме такий висновок слід вважати логічним, якщо відштовхуватися від змісту публікацій в Україні і в діаспорі, які відкрито або приховано називають Голодомор українським Голокостом.

Насправді, однак, конфіскацію продовольства було здійснено для того, щоб держава отримала можливість годувати селян. Іншими словами, державна допомога голодуючим становила собою один з елементів терору голодом. Терор ставав осмисленою дією Кремля тільки тоді, коли супроводжувався рятівною продовольчою допомогою. Каральна акція на початковому етапі маскувалася хлібозаготівельною кампанією з її натуральними штрафами, які перейшли в конфіскацію всього продовольства, а на завершальному етапі – пропагандистською кампанією, в якій продовольча допомога розглядалася як турбота партії та уряду про сільське населення, що опинилося у важкій ситуації через власну провину.

У тих, хто вижив під час Голодомору, складалося враження, що радянська влада нищила людей за етнічною ознакою. Дійсність виявилася більш складною: влада одночасно нищила і рятувала українських селян. Сталін забирав їжу у селян, щоб годувати їх через колгоспи під час сільськогосподарських кампаній 1933 р. Українське село внаслідок драконівських хлібозаготівель голодувало другий рік поспіль – в 1931 і в 1932 рр. Щоб попередити колосальний соціальний вибух, треба було забрати у селян все продовольство, а потім годувати тих, хто зберіг здатність працювати в громадському господарстві. Ефективність такої політики вже була випробувана у 1921 р., коли хліб заготовляли у вражених посухою південних губерніях України, щоб припинити повстанський рух. Ситуація жахливого голоду тоді була створена природою.

Повновладний емісар Сталіна в Україні П. Постишев виступав одночасно катом освічених верств українського суспільства і рятівником селян. Рятівнича місія, як свідчать документи, була позбавлена ідеа-

⁸ Ibid. – P. 481–485.

⁹ Ibid. – P. 441.

лізму: якщо людина від виснаження не могла працювати, її не годували. Документи свідчать і про те, що з квітня 1933 р., коли в Україні розгорнулася комерційна (без карток) торгівля хлібом, селянам було заблоковано доступ в міста.

Наші колеги на Заході здебільшого розуміють соціально-економічні причини голоду 1932–1933 рр. в СРСР. Однак більшість із них не уявляє собі інший бік проблеми – національний. Для них голодуючий український селянин залишався просто селянином, а не громадянином Української радянської держави. Радянський Союз вони уявляють собі як союз безправних республік. Однак таким СРСР став тільки після голоду 1932–1933 рр. і терору 1937–1938 рр. Раніше він був союзом держав.

Р. Пайпс стверджує, що національна радянська державність від початку була фікцією, бо за нею приховувалася централізована диктатура з центром у Москві¹⁰. Це вірне твердження, але обмежитися ним не можна. Залишаючись у рамках такого розуміння радянської влади і національної державності, ми не зрозуміємо ні природи Голодомору в Україні, ні руйнівного для СРСР протистояння Б. Єльцина і М. Горбачова в Москві.

Під час революції в листопаді 1917 р. партія більшовиків «перетекла» в ради робітничих і солдатських депутатів. Компартійні комітети стали носіями всеохоплюючої, але не позначеної в Конституції диктатури. Виконавчі комітети рад – від сільських рад до Ради народних комісарів – зайнялися управлінською роботою. Однак рядові члени й навіть функціонери партії більшовиків не відчували себе диктаторами. Завдяки підпорядкованості нижчих шаблів партії вищим диктаторська влада зосереджувалася на останньому шаблі конструкції – в політичному бюро Центрального комітету. Так сформувався двосдиний компартійно-радянський режим, який стали називати радянською владою.

Конституційні конструкції держави радянського типу не були важливими для Кремля. У першій Конституції радянської Росії 1918 р. партія навіть не згадувалася. Ця особливість дозволяла як завгодно вибудовувати національну радянську державність. Контрольована з Кремля країна залишалася централізованою навіть тоді, коли не мала назви і складалася з 9 формально незалежних держав.

Радянський Союз був створений у грудні 1922 р. як союз держав, до якого «разом і нарівні» (як підкреслював В.І. Ленін) увійшли Російська Федерація і решта незалежних радянських держав. У Конституції СРСР і в конституціях союзних республік зазначалося, що кожна республіка має право виходу з федерації.

Радянська державність – непросте поняття як у первинному, тобто російському вимірі, так і у вторинному, національному. Підпорядковані

¹⁰ Пайпс Р. Россия при большевиках. – М., 1997. – С. 183.

диктатурі кремлівських вождів радянські органи влади були реальними. Завдяки їм партія більшовиків ставала державною структурою. За деякими винятками (політичні відділи машинно-тракторних станцій і радянських господарств, Державний Комітет Оборони), вона прямо не втручалася в процес управління. Двоєдину конструкцію влади слід вважати геніальним за своєю підступністю витвором Леніна. Проте й вона не була безпечною для загальносоюзного центру, який слід назвати не Москвою, а Кремлем. Москва – це столиця Росії, а Росія від початку виявилася найбільш обділеною у державних правах республікою. Хоч вона залишалася державоутворюючою республікою, загальносоюзний центр прагнув не ототожнювати себе з нею (цьому заважала конституційна конструкція країни) і не створювати конкурентний центр влади. Принцип «разом і нарівні» при входженні формально незалежних республік в Радянський Союз відгукнувся у 1990–1991 рр. протистоянням Горбачова і Єльцина в Москві.

Попри безсумнівні переваги, конструкція радянської влади була загрозливою для Кремля. Найбільша загроза йшла від України – республіки з міцними традиціями національної державності, яка за людським і економічним потенціалом дорівнювала всім іншим національним республікам, разом узятим. Коренізація в УРСР вийшла за межі бюрократичної кампанії і стала знаряддям національного відродження. Українські керівники порушували питання про приєднання до своєї республіки суміжних з Росією і Білорусією територій з переважаючим українським населенням. В Кремлі їх не підтримали, але дозволили розпочати українізацію тих районів поза межами республіки, де українці становили більшість населення. На Кубані завдяки активній підтримці місцевого населення на українську мову було переведено діяльність адміністративних установ, шкіл, засобів масової інформації. Цілоком українізовану Кубань довелося б приєднати до Української республіки, тобто ще більше наростити її людський і економічний потенціал.

Кризу, яка охопила Радянський Союз на поч. 1930-х рр., переконливо показано у рапортах політичної поліції. Місто голодувало внаслідок скорочення норм видачі хліба (деякі категорії населення були зовсім позбавлені продовольчого постачання). Голодувало й село, в якому три роки поспіль держава вилучала майже весь вирощений урожай. Компартіно-радянський апарат був розгублений або відкрито фрондував. Серед рядових членів партії наростало обурення діями влади.

Якби становище сталінської команди в Кремлі захиталося, компартійно-радянське керівництво в Харкові могло б згадати про конституційні права республіки і змінити колір своєї влади з червоного на жовто-синій (так воно й сталося в 1990–1991 рр.). Сталін передбачав

подібний варіант розвитку кризи, яка вже перетворювалася з економічної на політичну. У листі від 11 серпня 1932 р. з кавказького курорту до свого заступника в Москві Л. Кагановича він писав: «Якщо не візьмемося зараз же за виправлення становища на Україні, Україну можемо втратити»¹¹. На об'єднаному засіданні політбюро Центрального комітету і президії Центральної контрольної комісії ВКП(б) 27 листопада він пов'язав провал хлібозаготівель не з політикою продовольчої розкладки (від якої у січні 1933 р. все-таки відмовився шляхом переведення відносин між державою і колгоспами на податкову, тобто фіксовану основу), а зі шкідництвом і саботажем в колгоспах. «Було б нерозумно, – заявив тоді генсек, – якби комуністи, виходячи з того, що колгоспи є соціалістичною формою господарства, не відповіли б на удар цих окремих колгоспників і колгоспів нищівним ударом»¹².

Важливо переконати вчених Заходу в тому, що український голод 1932–1933 рр. був ретельно спланованим, добре замаскованим і ефективно здійсненим вбивством мільйонів невинних людей. Такому переконуванню перешкоджає позиція тих політиків і вчених, які обґрунтовують геноцид з позицій «українського Голокосту». *Ясно, що в кінцевому підсумку радянська влада знищувала якраз українців.* Треба дивитися, однак, не тільки на наслідки сталінського злочину, тобто на загибель мільйонів людей – переважно українців, але й на обставини, за яких цей злочин став можливим. Тільки тоді ми переконаємо неукраїнців (перш за все – росіян), яких формула «українського Голокосту» шокує.

Треба пам'ятати, що український Голодомор – це не вибух вулкану Кракатау або Чорнобильська трагедія. Це – ретельно замаскований злочин, який виринає на поверхню лише поступово, окремими малопов'язаними один з одним клаптиками. Він усвідомлюється не відразу і не всіма.

¹¹ Сталин и Каганович. Переписка 1931–1936 гг. – М., 2001. – С. 274.

¹² Трагедия советской деревни. – С. 559.